

დავით მერკვილაძე

**ტყვეთა სყიდვა XVII საუკუნის დასავლეთ საქართველოში
უცხოელ ავტორთა ცნობების მიხედვით**

შესავალი

XVI-XVIII საუკუნეებში საქართველოში გავრცელება ჰპოვა ისეთმა მანკიერმა მოვლენამ, როგორც არის ადგილობრივი მაცხოვრებლების, ძირითადად გლეხების მონებად გაყიდვა. ყოველწლიურად ათასობით, უმეტესად ახალგაზრდა და ჯანმრთელ ადამიანს უსპობდნენ თავისუფლებას და იძულებით ჰყიდდნენ უცხოეთში [ანჩაბაძე 1959: 287]. მოზარდ ვაჟთა უმრავლესობა საგანგებო სამხედრო მომზადების შემდეგ ოსმალეთის რჩეული გვარდიის, იანიჩართა რიგებს ავსებდა, რათა სულთნის იმპერიისათვის დაეღვარათ სისხლი. ლამაზი ქალწულები ოსმალური არისტოკრატის ჰარამხანებში ნანილდებოდნენ. სხვებს სხვადასხვა სამუშაოებისათვის იყენებდნენ შინამოსამსახურებად, სამხედრო და სავაჭრო გემებზე მენიჩბეებად, ქარავნების გამცილებლებად ა. შ. [ბერძენიშვილი 1965: 91]. როგორც წესი, მცირე გამოწვევის გარდა, გაყიდულები ველარასოდეს ბრუნდებოდნენ სამშობლოში და სამუდამოდ შორდებოდნენ თავიანთ ოჯახის წევრებსა და ძვირფას ადამიანებს. „სოციალურ ბოროტებად“ სახელდებულ ამ მოვლენას [ბერძენიშვილი 1965: 92] საქართველოში იმთავითვე უწოდეს „ტყვის სყიდვა“. აღსანიშნავია, რომ ტყვეთა სყიდვამ განსაკუთრებით ფართოდ მოიქიდა ფეხი დასავლეთ საქართველოში და ამას თავისი პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური წინაპირობები გააჩნდა.¹

ამ მძიმე თემას ქართულ ისტორიოგრაფიაში არაერთი გამოკვლევა მიეძღვნა.² წარმოდგენილ ნაშრომში ტყვეთა სყიდვის საკითხს ჩვენის მხრივ განვიხილავთ XVII საუკუნის განმავლობაში საქართველოში მოღვაწე თუ მოგზაურ უცხოელ ავტორთა ცნობებზე დაყრდნობით. მათ შორის აღსანიშნავია აქ ხანგრძლივი

¹ თავისი ნაშრომის შესაბამის ქვეთავში „Работоторговля в Абхазии в XVI-XVII вв.“ ჯერ კიდევ ზ. ანჩაბაძე მიუთითებდა, რომ აღნიშნულ ხანებში „კავკასიაში და მათ შორის აფხაზეთში გაბატონებულმა სოციალ-ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა ვითარებამ ძალზე ხელსაყრელი პირობები შექმნა ამ მხარის ახლო აღმოსავლეთის ტყვეთა ბაზარზე მონების სახით იაფი მუშახელის ერთ-ერთ მთავარ მომწოდებლად გადასაქცევად“ [ანჩაბაძე 1959: 285].

² მათ შორის აღსანიშნავია ამ თემისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო მონოგრაფია [კილაშონია 2006].

დროის განმავლობაში მოღვაწე თეატელთა კონგრეგაციის კათოლიკე მისიონერები: პიეტრო ავიტაბილე, ჯუზეპე (ჯოზეფო) ჯუდიჩე, კრისტოფორო კასტელი, არქანჯელო ლამბერტი და ჯუზეპე მარია ძამპი (აქვე უნდა ითქვას, რომ ავიტაბილეს გარდა, ჩამოთვლილ პირთაგან ყველამ თავისი მოღვაწეობის ძირითადი დრო დასავლეთ საქართველოში - სამეგრელოსა და გურიაში გაატარა), რომლებიც ენაწყლიანად მოგვითხრობენ საქართველოში არსებული ვითარებისა და მათ შორის ტყვეთა სყიდვის შესახებაც. აქვე მოვიხმობთ სხვა უცხოელ ავტორებსაც (ესენია: ოსმალ ოსტორიკოსი ევლია ჩელები, ფრანგი ვაჭარი ჟან შარდენი, ანტიოქიის მართლმადიდებელი პატრიარქი მაკარი), რომელთაც საქართველოში იმოგზაურეს იმავე ეპოქაში, მეტნაკლები დრო დაჰყვეს აქ და აგრეთვე ძალზე მნიშვნელოვანი ცნობები დაგვიტოვეს საქართველოსა და ზოგადად კავკასიაში ტყვეთა სყიდვის თაობაზე.

ზემოაღნიშნულ უცხოელ ავტორთა მიერ დატოვებული მონაცემები საშუალებას იძლევა, მკითხველის წინაშე წარმოვაჩინოთ იმდროინდელ საქართველოში ამ მხრივ შექმნილი მდგომარეობა და ტყვეთა სყიდვის ამდენად ფართოდ გავრცელების ობიექტური წინაპირობების მთელი წყება, რის შედეგადაც ყოველწლიურად დასავლეთ საქართველოდან ათასობით თავისუფლებანართმეული ადამიანი ძალდატანებით გაჰყავდათ სამშობლოდან უცხოეთში.

1. ტყვეთა სყიდვის მიზეზები

1.1. პოლიტიკური მიზეზები

XVII საუკუნის პირველ ნახევარში საქართველოს ერთიანი მონარქიის სამეფო-სამთავროებად დაშლამ მაქსიმალურ ნიშნულს მიაღწია. ეს ვითარება კიდევ უფრო მეტად აისახა დასავლეთ საქართველოზე, სადაც ხუთი დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეული იყო ჩამოყალიბებული ერთი სამეფოსა (იმერეთი) და ოთხი სამთავროს (გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი, სვანეთი) სახით. დიდი ხანია, აღარ არსებობდა ცენტრალური სახელმწიფო ხელისუფლება, რომელსაც შეეძლო წინ აღდგომოდა ტყვეებით ვაჭრობას. მეტიც, იმერეთის მეფის ხელისუფლება იმდენად დასუსტებული აღმოჩნდა, რომ გაძლიერებული ოდიშის მთავრის (ლევან II-ის) თავდასხმების მოგერიებაც კი უალრესად უჭირდა.

1555 წელს სპარსეთსა და ოსმალეთს შორის გაფორმებული ამასიის ზავით მთელი დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის ხელდებული გახდა. დასავლეთ საქართველოს ხელისუფალნი არათუ ერთმანეთთან ვერ ახერხებდნენ შეთანხმებას გარეშე მტრის წინა-

ნააღმდეგ რაიმე ერთობლივი ღონისძიებისათვის, თავის ისედაც მწირ სამხედრო და ეკონომიკურ შესაძლებლობებს ერთმანეთთან გაუთავებელ კინკლაობასა და ბრძოლებში ხარჯავდნენ და ამ ბრძოლებისას კიდევ უფრო ასუსტებდნენ ერთმანეთს. XVII საუკუნის პირველ ნახევარში მომეტებულიად გაძლიერდა ოდიშის სამთავრო, რომელმაც თავის გავლენაში მოაქცია გურია, თუმცა მისი ამ გაძლიერების შესაბამისად, უკიდურესად დაკნინდა იმერეთის სამეფო, რაც უშუალო შედეგი იყო მის მიმართ ლევან II-ის მიერ განხორციელებული აგრესიული პოლიტიკისა. თუმცა ოდიშის სამთავროს შედარებითი სიძლიერეც ამ უკანასკნელი მთავრის გარდაცვალებასთან ერთად დასრულდა. ამგვარ შიდაბრძოლებში კი დაპირისპირებული მხარეები მოწინააღმდეგე მხარის დასუსტების მიზნით დაუნდობლად არბევდნენ ერთმანეთის მინა-წყალს, აჩანაგებდნენ სოფლებს და ტყვედ მიჰყავდათ ადგილობრივი მოსახლეობა, ძირითადად კი სწორედ მწარმოებელი ფენა, რომელთაც შემდეგ მონებად ჰყიდნენ ოსმალთა ვაჭრებზე. ცხადია, ზემოაღწერილი ვითარება ხელსაყრელი იყო ოსმალეთისათვის, რომელსაც უკვე დაეკავებინა ქართული სამთავროების მინა-წყალზე მდებარე ყველა საზღვაო ნავსადგური.

აღსანიშნავია, რომ XVII საუკუნისათვის ოსმალეთის ხელისუფლებას უკვე დასრულებული ჰქონდა ბრძოლა შავ ზღვაზე სრული გაბატონებისათვის, რის შედაგადაც მთელი ვაჭრობა შავიზღვისპირეთში ოსმალების ხელში იყო გადასული. შავიზღვისპირა ნავსადგურებშიც მხოლოდ სულთნის ქვეშევრდომი ვაჭრების ხომალდები მიმოდით. სულთნის საბრძანებლოში კი ამ დროს დიდი მოთხოვნილება იყო ტყვე-მონებზე. ამ ცოცხალი „საქონლის“ მთავარ მომწოდებლად კი სწორედ შავი ზღვის რეგიონი გადაიქცა. ამ მხრივ საგულისხმოა არქანჯელო ლამბერტის შენიშვნა იმის შესახებ, რომ ოსმალებს „მიჰყავთ მრავალი ტყვე არა მარტო სამეგრელოდან, არამედ ჩერქეზეთიდან, ალანეთიდან და ჯიქეთიდან. გარდა ამისა, თათრები (იგულისხმებიან ყირიმელი თათრები - დ. მ.) ხშირად შედიან რუსეთში და პოლონეთში და იქ იძენენ მრავალ ტყვეს, რომელსაც ჰყიდიან თურქებზე“ [ლამბერტი 2011: 183].

1.2. ეკონომიკური მიზეზები

საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს დაშლამ, მუდმივმა ომიანობამ ქართულ სამეფო-სამთავროების მძაფრი ეკონომიკური დაქვეითება გამოიწვია. მასობრივი გაღატაკება შეეხო ყველა სოციალურ ფენას, გამორჩეულად კი - გლეხობას. უკიდურესად შემცირდა ან სრულიად შეწყდა ადგილობრივი წარმოება არათუ ფუფუნების, მრავალი აუცილებელი პირველადი მოხმარებისა

საგნებისაც კი მინიმუმამდე დავიდა ქვეყანაში ფულის მიმოქცევა. ამის გამო ადგილობრივი ვაჭრობა ეპოქისადმი მეტად შეუსაბამო და ჩამორჩენილი სახით - უმთავრესად ნატურალური გაცვლის სახით მიმდინარეობდა.

კრისტოფორო კასტელის ცნობით, „კოლხეთში არავითარი ალბ-მიცემობა ან ფულით სავაჭრო ურთიერთობა არ არსებობს, სახელოსნო-დუქნები ანუ სავაჭრო ადგილები კი აქვთ. ქვეყნის შიგნით ფული ხმარებაში არაა“. იქ „საქონლით ასე ვაჭრობენ: მაგალითად, ერთი ქათამი ღირს ერთი გირვანქა მარილი... ცხვარი თხაზე იცვლება, ერთი ხარი - სამ ვერძზე, ცხენი - სამ ხარზე და სხვ.“ [კასტელი 1976: 54]. ამ ცნობას ადასტურებს ჯუზეპე ჯუდიჩეც: „სავაჭროდ ფულს არა ხმარობენ, არამედ სყიდვა-გაყიდვისათვის საქონლის გაცვლა-გამოცვლა სწარმოებს... ერთი თხა რვა ან ათ დედლად იყიდება, ერთი ჭედილა - ორ თხად, ერთი ძროხა - ორ ჭედილად, ერთი ცხენი - ორ ან სამ ძროხად“ [ჯუდიჩე 1964: 89].

არქანჯელო ლამბერტი კი მოგვითხრობს: „ფულით აქ (იგულისხმება სამეგრელო – დ. მ.) საერთოდ არ სარგებლობენ. თუმცა გურიის პროვინციაში იგი მცირე რაოდენობით მიმოქცევა-შია. ფულის ნაცვლად გამოიყენება ნემსები, მარილი, ფერადი ტილო, საკმეველი, წინაკა და მთის ბროლი“ [ლამბერტი 2015: 25]. იტალიელი მისიონერების ამ ცნობას ეხმიანება დასავლეთ საქართველოში 20-ოდე წლის შემდეგ ნამყოფი ფრანგი ვაჭარი ჟან შარდენიც: „სამეგრელოს მთელ ვაჭრობას გაცვლითი ხასიათი აქვს და წარმოებს ბაზრობაზე, რომელიც მონაცვლეობით სხვადასხვა ადგილზე ტარდება... საქონელს საქონელში ცვლიან. ხალხში ფულს დადგენილი ღირებულება არ აქვს.“ ავტორი იქვე დასძენს, რომ „მიმოქცევაშია, პიასტრები, ჰოლანდიური ეკიუ და აბაზი“ [შარდენი 2018: 134-135]. ამკარაა, ფრანგი ავტორის მიერ დასახელებული ფულის ერთეულები სამეგრელოში უმნიშვნელო რაოდენობით მოიპოვებოდა, სხვა შემთხვევაში „მთელ ვაჭრობას გაცვლითი ხასიათი“ არ ექნებოდა და საქონელს საქონელში კი არ გაცვლიდნენ, არამედ მის შესაძენად შესაბამის ფულად თანხას გამოიყენებდნენ.

ოქრო და ვერცხლი ან ამ მასალის ნაკეთობანი თვით სამეგრელოს არისტოკრატიულ ოჯახებშიც ძნელად თუ მოიპოვებოდა („არ იშოვებოდა“) და თუ რამე იძებნებოდა, ისიც ოსმალეთიდან იყო ვაჭრების მიერ შემოტანილი [კასტელი 1976: 54]. იოლი მოსაპოვებელი არ იყო ტანისამოსიც, რის გამოც მოსახლეობის დიდი ნაწილი გადაძვლებული და გაცვეთილ-დაკუმსილი სამოსით („დაძინძილი“) დადიოდა. აღსანიშნავია, რომ ასეთივე „ძონძებით“ იყვნენ შემოსილნი გურიასა და სამეგრელოში მოღვაწე კათოლიკე პატრებიც.

მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ჩვენს თვალწინ იშლება სამეგრელოს სამთავროში შექმნილი უმძიმესი ეკონომიკური მდგომარეობა, რომელიც საქართველოს ერთიანი სახელმწიფოს დაშლის შემდეგ დაწყებული საერთო ეკონომიკური დაქვეითების გამოხატულება იყო და ეს მაშინ, როცა ეს სამთავრო ამ ხანებში ყველაზე ძლიერ პოლიტიკურ ერთეულს წარმოადგენდა მთელს დასავლეთ საქართველოში. ცხადია, მსგავსი ან უარესი მდგომარეობაა საგულვეტელი დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ პოლიტიკურ ერთეულებშიც. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ საერთო ეკონომიკურმა დაცემამ საქართველოში პიკს სწორედ XVII საუკუნეში მიაღწია. გადაუჭარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ ერთიანი ქართული მონარქიის დაშლის შემდეგ ეს იყო ყველაზე მძიმე და კრიზისული ხანა მთელი საქართველოსათვის.

საჭირო ნივთების დიდი ნაწილი და ფუფუნების საგნები კი მთლიანად მეზობელი ოსმალეთიდან შემოდიოდა. „კონსტანტინოპოლიდან ჩამოდიან ხომალდები, რომელთაც მოაქვთ ყოველგვარი საქონელი და ყველა კეთილგონიერი ადამიანი მთელი წლისთვის იმარაგებს ფეხსაცმელს, ტანსაცმელს, ზეთს, მარილს, დამარილებულ თევზს და სხვა ნივთებს, რომელიც აქ არ არის“ [ლამბერტი 2015: 25-26]. კონსტანტინოპოლის გარდა, ვაჭრები მოდიოდნენ უფრო ახლომდებარე ქალაქებიდანაც (რიზე, გონიო, ტრაპიზონი), საიდანაც მათ მოჰქონდათ „ბლომად ფული და ტანისამოსი, რაც ფრიად ეჭირვება აქაურ ხალხს“ [ლამბერტი 2011: 94]. სხვაგან იგივე ავტორი უფრო დაწვრილებით აღწერს შემოტანილი საქონლის სახეობებს: „თურქებს მოაქვთ კონსტანტინოპოლიდან ოდიშში შემდეგი საქონელი: მშვენიერი ნაირნაირი ხალები, საბნები, თურქული ტყავები, უნაგირები, ცხენის მოკაზმულობა, მშვილდ-ისრები, შალეები და მაუდები ყოველნაირი ფასისა, რკინა, თითბერი, ქვაბები, მატყლი, შეღებილი და სახეებიანი ტილოები, დამარილებული თევზი, ხიზილალა, დანები, საკმეველი, პილპილი, შაქარი და მარილი“ [ლამბერტი 2011, 180-181]. ვაჭრობაში მონაწილეობას იღებდნენ ასევე სულთნის ქვეშევრდომი ლაზები, რომელთა ჭოროხის აღმა და სამეგრელოსაკენ მიჰქონდათ მარილი, რკინეული და სხვადასხვა ხელსაწყო-იარაღები“ [ჩელები 1971: 95]. დასავლეთ საქართველოში გასაყიდად შემოტანილი საქონლის მრავალფეროვნება უდავოდ თვალში საცემია.

ვინაიდან ქვეყანაში ფულის დიდი ნაკლებობა იყო, ადგილობრივი მოსახლეობა საჭირო საქონელს გაცვლის საშუალებით იძენდა: „თურქთა გემების მოსვლის დროს მეგრელები უფრო ეტანებიან უცხო საქონლის შეძენას ადგილობრივ საქონელში გაცვლით“ [ლამბერტი 2011: 180]. ჩამოსული ვაჭრები „სამაგი-

ეროდ მეგრელებისაგან იღებენ თაფლს, ცვილს, ადგილობრივ ტილოს, ძაფს, აბრეშუმს, ხარის, კვერნის და წავის ტყავებს. ბზის ხეებში თურქები ძალიან იგებენ, რადგან სამას თუ ოთხას სკუდის მარილით ყიდულობენ იმდენ ხეს, რომელიც ხუთიათას სკუდიზე მეტი ღირს. თითო ხომალდში ატევენ ხუთ-ექვს ათას ხეს და კონსტანტინოპოლში ჰყიდიან“ [ლამბერტი 2011: 181]. მაგრამ ასევე ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ გაცვლის ყველაზე გავრცელებულ და სამარცხვინო საგანს წარმოადგენდნენ ადგილობრივი ტყვეები: „ვისაც ამ მომენტისათვის ფული არა აქვს, ის თურქებზე ყიდის მონებს“ [ლამბერტი 2015: 26]. ადამიანებით ვაჭრობას კი ახალისებდნენ ჩამოსული ვაჭრები, რომლებიც თავიანთ ჩამოტანილ საქონელს სიამოვნებით ცვლიდნენ ტყვეებში [ჯუდიჩე 1964: 89]. ისინი „არ ჰზოგავენ არც ჯაფას და არც ფულს, ოღონდ შეიძინონ ტყვეები“ [ლამბერტი 2011: 183]. ადგილობრივთათვის ფრიად საჭირო შემოტანილ საქონელში ოსმალთ ვაჭრები „სამაგიეროდ მხოლოდ ტყვეებს თხოულობენ“ [ლამბერტი 2011: 94]. „მონად გაყიდულ კოლხელ ყმებში მაჰმადიანი მოვაჭრენი აძლევენ ვერცხლის ლარნაკს, ოქროსა და მისთანას“ [კასტელი 1976: 54]. მთლიანობაში „თურქები დიდ მოგებას ღებულობენ სამეგრელოდან გატანილი საქონლით – ოთხ ეკიუდ ჰყიდიან იმას, რაშიც ერთი ეკიუ აქვთ გადახდილი. განსაკუთრებით ბევრს იგებენ ტყვეებზე“ [შარდენი 2018: 133-134]. ტყვე მონებით ვაჭრობით ორივე მხარის განსაკუთრებულ დაინტერესებას მწყობრად და ცხადად განმარტავს ლამბერტიც. ამგვარი გარიგებით ჩამოსული ვაჭრები განსაკუთრებულ მოგებას ნახულობდნენ: „რადგან ტყვეები ბევრს არ იწონიან, რამდენსაც იშოვნებენ, იმდენს ჩაჰყრიან ხომალდში.“ კმაყოფილები იყვნენ ადგილობრივი ტყვეების გამყიდველებიც, „რადგან ერთ ტყვეში აიღებენ ყველა საქონელს, რაც სახლში ეჭირვებათ.“ ამიტომ ისინი „დიდი სიამოვნებით ჰყიდიან ტყვეებს“ [ლამბერტი 2011: 181]. ვაჭრები დიდად იყვნენ დაინტერესებული ლამაზი ქალების შეძენით, „რომელთა სასყიდლად თურქები ფულს არ ზოგავენ, ოღონდ ქალი ლამაზი იყოს. მეგრელის ქალები ხომ უმეტეს წილად იშვიათი სილამაზისანი არიან. ზოგჯერ თითო ქალში იძლევიან სამას თუ ოთხას სკუდოს.“ [ლამბერტი 2011: 181]. ამის გამო სამეგრელოში ქალების ნაკლებობა ძალზე შესამჩნევი გამხდარა [ლამბერტი 2015: 26].³ აღსანიშნავია, რომ კასტელის ჩანახატებში

³ შესაძლოა ამ მდგომარეობით აიხსნას მაკარი ანტიოქიელის შენიშვნა, რომ „როცა ცოლიან კაცს ჰყიდიან, მისი ცოლი უმაღლვე სხვას მიჰყვება“ [მაკარი 1982: 106].

მოიპოვება სურათი წარწერით: „თურქებზე გაყიდული ქართველი ქალი“ [კასტელი 1976: 117, სურ. 153].

ოსმალეთიდან მოსულ ვაჭრები ასევე სიამოვნებით იძენდნენ ბავშვებს. კასტელის ცნობით, ამის გამო მათთან მრავალი ხელშეკრული ბავშვი მიჰყავდათ გასაყიდად. მისიონერი იქვე დასძენს, რომ მას „საკუთარი თვალით უნახავს კოლხეთის პროვინციაში გაყიდული უამრავი ყმაწვილი“, შემდგომ კონსტანტინოპოლის გზას რომ გაუყენეს [კასტელი 1976: 54]. ხშირად სავაჭრო გემი ძირითადად გაყიდული ბავშვებით დატვირთული ტოვებდა შავი ზღვისპირა ნავსადგურს [კასტელი 1976: 148].

როგორც ვხედავთ, თეატელი მისიონერების მიერ მოწოდებული ცნობების მიხედვით, დასავლეთ საქართველოში ტყვეთა სციდვის ეკონომიკურ მიზეზებად იკვეთება ერთი მხრივ, ადგილობრივი მოსახლეობის დიდი ეკონომიკური სიდუხჭირე და პირველადი მოხმარებისა თუ ფუფუნების საგნების ადგილობრივი წარმოების უკიდურესი დაქვეითება (ხშირ შემთხვევაში საერთოდ არარსებობაც) და მეორე მხრივ, ოსმალეთის იმპერიაში ტყვე მონებზე გაძლიერებული მოთხოვნილება, რის გამოც ოსმალეთიდან შემოსული ვაჭრები მათ მიერ შემოტანილ საჭირო საქონელს უფულო ადგილობრივებს სიამოვნებით უცვლიდნენ ტყვეებში.

1.3. სოციალური მიზეზები

ჩვენთვის საინტერესო ეპოქაში ფეოდალურ ურთიერთობას ქართულ სამეფო-სამთავროებში მეტ-ნაკლებად მძიმე ფორმები ჰქონდა მიღებული. ფეოდალურ ზედაფენას ოსმალეთიდან შემოტანილი საქონლის შესძენად საჭირო ფული არ გააჩნდა, ქვეყანი ფულის მიმოქცევის უკიდურესი სიმცირის გამო. ამავე მიზეზით ისინი ვერ ახერხებენ თავიანთი ყმების ფულად დაბეგრასაც (ამ უკანასკნელთ იგი, როგორც წესი, საერთოდ არ მოეპოვებოდათ). ვინაიდან, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ოსმალეთის ბაზარზე დიდი მოთხოვნილება იყო ტყვე-მონების მიმართ, ადგილობრივი ფეოდალური ზედაფენის წარმომადგენლები მათთვის საჭირო საგნების შეძენას ფულის უქონლობის პირობებში საკუთარი ყმების გაცვლის გზით ახერხებდნენ. მათთვის ყმები იქცნენ ასევე უშუალოდ ფულის შოვნის წყაროც. ამას ხელს უწყობდა და ამავე დროს ახალისებდა კიდევ ის გარემოება, რომ ფეოდალურმა ზედაფენამ პოლიტიკურ უფლებებთან ერთად კიდევ უფრო გაიმყარა თავიანთი სოციალური უფლებები თავიანთ

ვასალებზე და განსაკუთრებით ყმა-გლეხობაზე. ამ მხრივ იტალიელი მისიონერების ძირითადი ცნობები სამეგრელოს ეხება, საიდანაც ცხადად ჩანს, როდენ დესპოტური სახე ჰქონდა მიღებული ბატონყმურ ურთიერთობას ამ სამთავროში XVII საუკუნის განმავლობაში.

იტალიელ მისიონერებს, ცხადია, შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ სოციალური ურთიერთობის თვალსაზრისით ესოდენ მძიმე ვითარება, რისი შემსწრეც თავად გახდნენ და ასევე რამდენად განსხვავდებოდა აღნიშნული ურთიერთობანი ევროპის სახელმწიფოებში იმავე ხანებში არსებული ფეოდალური ურთიერთობისაგან. ისინი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად აღნიშნავენ ყმა-გლეხობის სრულიად უფლებო მდგომარეობას, როცა ყმა-გლეხი ფაქტობრივად მისი მებატონის საკუთრებას წარმოადგენდა და ბატონს საკუთარი ნება-სურვილისამებრ შეეძლო მას მოქცეოდა.

ა. ლამბერტი მიუთითებს, რომ სამეგრელოში „თავადებს ისეთი უფლება და მნიშვნელობა აქვთ სამეგრელოში, როგორც არ მოეპოვება არც ერთ თავადს ევროპაში“ [ლამბერტი 2011: 50]. შემდეგ იგი საუბრობს, რამდენად განუზომელი უფლებები გააჩნდა მათ თავიანთი ყმების მიმართ და რაში გამოიხატებოდა განსხვავება მისი მშობლიური იტალიისაგან: „აქაური ბატონების უფლება ბევრად აღმატება ჩვენი იტალიელი ბატონების უფლებას, რადგან აქაურ ბატონს შეუძლია გაასამართლოს თავისი ყმა და ყმას ნება არ აქვს მის განაჩენზე იჩივლოს თვით მთავრის წინაშე. ბატონს შეუძლია არამც თუ დაატუსაღოს თავისი ყმა, არამედ აწამოს და სასტიკად დასაჯოს, მაგალითად მოსჭრას ხელი, ფეხი, ამოთხაროს თვალები, წაართვას ყოველივე ქონება და მოუსპოს თვით სიცოცხლეც“ [ლამბერტი 2011: 52]. მსგავსი მითითება იძებნება ჟან შარდენის ნაშრომშიც: „დიდებულებს აქ (სამეგრელოში - დ. მ.) თავიანთ ქვეშევრდომების სიცოცხლესა და ქონებაზე განუზომელი უფლებები აქვთ, როგორც უნდათ, ისე ექცევიან მათ“ [შარდენი 2018: 127].

ბუნებრივია, ფეოდალთა ზედაფენის შეუზღუდავი უფლებები თავიანთ ყმებზე და შესაბამისად ყმა-გლეხთა სრული უუფლებობა ამ უკანასკნელ სოციალურ ფენას სრულიად დაუცველს ხდიდა, რაც მის ნებისმიერ წარმომადგენელს მუდმივად აყენებდა იმ საფრთხის წინაშე, ნებისმიერ დროს აღმოჩენილიყო საკუთარი ოჯახისა და მშობლიური გარემოდან ძალადობრივად მოწყვეტისა და უცხოეთში მონად გაყიდვის მსხვერპლი.

2. ტყვეთა სყიდვის სახეები

იტალიელი მისიონერების ცნობებში ადამიანების ნების უკითხავად და ძალადობრივად საზღვარგარეთ სამუდამოდ ტყვედ გაგზავნის სხვადასხვა სახე ფიქსირდება. შეიძლება ითქვას, რომ ამ ცნობებში არ (ან თითქმის არ) არის გამორჩენილი არც ერთი ფორმა ამ ზნედაცემული მოვლენისა.

2.1. ბატონების მიერ თავიანთი ყმების მონებად გაყიდვა

ბატონების მიერ თავიანთი ყმების მონებად გაყიდვა ტყვეთა სყიდვის ყველაზე გავრცელებული სახე იყო. ფეოდალური ზედაფენის მიერ საკუთარ ყმებზე ზემოაღწერილი უზომო და შეუზღუდავი უფლებები, რომლებიც ხშირად დესპოტურ სახეს იძენდა, ბატონებს ხელ-ფეხს უხსნიდა, თავისუფლად და ასევე შეუზღუდავად მიეყიდათ თავიანთი ყმები ოსმალო ვაჭრებისათვის. თანამედროვე ფრანგი მოგზაურის სიტყვით, „ისინი მხოლოდ შემთხვევას ეძებენ, თავიანთ ქვეშევრდომებს რომ დაესხან თავს, რათა მათი ცოლშვილიანად გაყიდვის საშუალება მიეცეთ“ [შარდენი 2018: 134]. მათ ამისკენ უბიძგებდა ასევე შექმნილი მძიმე ეკონომიკური შეჭირვებული მდგომარეობა. ფუფუნებისა და თუ სხვა საგნების შესაძენად საჭირო თანხა არ იშოვებოდა, მონებზე კი ოსმალეთის ბაზარზე დიდი მოთხოვნილება იყო და ფასსაც კარგად იხდიდნენ როგორც უშუალოდ ფულის, ასევე შემოტანილი საქონლის სახითაც. ფული კი განსაკუთრებით საჭირო ხდებოდა ოსმალეთიდან სხვადასხვა საქონლით დატვირთული სავაჭრო გემების შემოსვლის დროს. ხოლო „ვისაც ამ მომენტისათვის ფული არ აქვს, ის თურქებზე ყიდის მონებს“ - გვაუწყებს ლამბერტი [ლამბერტი 2015: 26]. ამის გამო იყო, რომ პიეტრო ავიტაბილეს სიტყვებით, „ყველაზე დიდი ვაჭრობა, რასაც ეს ქართველი დიდებულები მისდევენ... ქალ-ვაჟების თურქებზე გაყიდვა“ [ავიტაბილე 1977: 34].

ჯუდიჩე წერს, რომ „სამეგრელოში ყველა ყმა, მთავრისაა იგი თუ თავადისა, შეუძლიათ გაყიდონ. მართლაც, ყოველ წელს მრავალრიცხოვან ქალსა და კაცს თურქებზე ჰყიდებენ“ და ამგვარი ვაჭრობით „ტანსაცმელს, მოვერცხლილ იარაღს და სხვა საჭირო ნივთებს იძენენ ოჯახისათვის“ [ჯუდიჩე 1964: 89]. მისიონერის ამ ცნობას კარგად მიესადაგება მაკარი ანტიოქიელის სიტყვებიც, რომ „ზოგი ქართველი ქრისტიანი ტყვეების გაყიდვას ისე უყურებს, როგორც ჩვენში ნივთის გაყიდვას.“ პატრიარქი იქვე დასძენს, რომ ამ სამარცხვინო ვაჭრობაში ჩაბმული იყვნენ ქალებიც (აქ უთუოდ იგულისხმებიან ფეოდალური ზედაფენის წარმომადგენელი ქალბატონები): „ქართველი ქალებიც კი ჰყიდ-

იან თავიანთ მსახურებს და ამ გზით ნაშოვნი ფულით საჭმელ-სასმელსა და ძვირფასი აბრეშუმის სამოსს ჰყიდულობენ“ [მაკარი 1982: 99]. შარდენის სიტყვით, სამეგრელოს თავადები თავიანთ ქვეშევრდომებს ართმევდნენ ცოლებსა და ბავშვებს და ჰყიდიდნენ [შარდენი 2018: 127].

ყმების მონებად გაყიდვა უშუალოდ ამ გარიგებით აღებული საფასურის გარდა, ცალკეულ შემთხვევებში ბატონს საშუალებას აძლევდა, გაყიდული ყმის ქონებასაც დაუფლებოდა. ასე მაგ., ლამბერტის ცნობით, უშვილოდ გარდაცვლილი ყმის მთელ ქონება, ჩვეულებრივ, მის ბატონს რჩებოდა, მაგრამ ზოგჯერ ისეც ხდებოდა, რომ როცა ყმას ერთადერთი მცირეწლოვანი შვილი ჰყავდა, ბატონი მას გაუყიდდა ხოლმე ოსმალეთში („თურქეთში“) და ამ გზით ეპატრონებოდა მის მემკვიდრეობას [ლამბერტი 2011: 52]. ამ მხრივ კიდევ უფრო სასტიკ ვითარებაზე საუბრობს პატრიარქი მაკარი. მისი თქმით, ყოფილან ისეთი გულქვა ქართველებიც (შინაარსობრივად აქაც უთუოდ ფეოდალური კლასის ზოგიერთი წამომადგენელი იგულისხმება), რომლებიც მრავალშვილიან ყმა-გლეხებს მხოლოდ იმიტომ ხოცავდნენ, რომ მათი დაობლებული შვილები იოლად გაეყიდათ. ხოლო თუკი ბავშვებს ორივე ან ერთ-ერთი მშობელი გარდაეცვლებოდათ, ბატონი სარგებლობდა ამით და დაობლებულებს მონებად ყიდდა. „ამიტომაა, რომ ქართველებში არ არიან ობლებიო“, – წერს პატრიარქი [მაკარი 1982: 105].⁴

ლამბერტის აღწერილი აქვს ერთი საინტერესო შემთხვევაც, როცა ოდიშის წარჩინებულ თავად ჭილაძეს, რომელიც დაჩვეული ყოფილა ყმების გაყიდვას, ერთხელაც „თურქთა გემების მოსვლის დროს დასჭირდა ათი-თორმეტი ტყვე ოსმალებზე გასასყიდად, რათა სამაგიეროდ ეყიდნა მათგან სხვადასხვა საქონელი, რომელიც სახლში სჭირდებოდა.“ ყმებმა იცოდნენ რა თავიანთი ბატონის სიხარბის ამბავი, დროებით სხვაგან გახიზნულან, ბატონს ხელში რომ არ ჩავარდნოდნენ. მაგრამ ჭილაძეს იხტიბარი არ გაუტეხია და ერთი ვერაგული ხერხი მოუფიქრებია: მან სახალხოდ გამოაცხადა, რომ თავის კარის ეკლესიაში საზეიმო წირვის ჩატარებას აპირებდა და მღვდლებს სანაქებო პურ-ღვინოსა და კარგ გასამრჯელოს შეპირდა. „დანიშნულ დღეს თორმეტი მღვდელი გამოცხადდა. მათ დიდებულად შეასრულეს წირვა, რომელსაც დიდი ღვთისმოსაობით დაეწრო ჭილაძე.“ წირვის

⁴ პატრიარქი მაკარი იმასაც აღნიშნავს, რომ ბატონები ხშირად ყიდდნენ დაქვრივებულ ქალებსაც [მაკარი 1982: 105].

დასრულების შემდეგ დაპირებული სუფრისა და საჩუქრების ნაცვლად ჭილაძემ თორმეტივე ღვთისმსახური ეკლესიაში ჩაკეტა, ჯაჭვებით შეაკვრევინა, თმა-წვერი „მოაპარსვინა და პირდაპირ წაიყვანა თურქთა გემებზე გასასყიდად... და ფასად აიღო ათასი სკუდოს სხვადასხვა საქონელი“⁵ [ლამბერტი 2015: 181-182]. მსგავსი შემთხვევა შეიძლება არც ისე ძალიან ხშირად ხდებოდა, მაგრამ გამონაკლისიც რომ არ ყოფილა, ამას ისიც ადასტურებს, რომ 1660-ანი წლების შუახანებში სამეგრელოში მყოფი ანტიოქიის პატრიარქიც თავად ყოფილა არაერთი ასეთი ფაქტის მომსწრე. იგი წერს: „ბევრი გვინახავს ქრისტიანებით მოვაჭრენი, რომლებიც ქრისტიანებს ჰყიდიან. მათ მღვდლებიც კი გაუყიდათ ხოლმე. მე ვუხმე რამდენიმეს, რომლებიც მღვდლებს ჰყიდდნენ [ტყვეებად]. ცემა და ბორკილი არ დავაკელი, სანამ ის მღვდელი არ დაიხსნეს, რომელიც უკვე გაეყიდათ. {ასე} დავიხსენი ტყვეობიდან რამდენიმე მღვდელი.“ [მაკარი 1982: 98].

მაკარი პატრიარქი ასახელებს ისეთ შემთხვევასაც, როცა თავად სასულიერო იერარქს გაუყიდა თავისი დაქვემდებარებული მღვდელი: ერთ-ერთი მონასტრის წინამძღვარს (ვინმე ევსევის) მღვდელი მიუყიდა თურქებისათვის, ხოლო გაყიდულის ცოლი სხვისთვის გადაუცია. მღვდელს ტყვეობიდან თავის დახსნა და დაბრუნება მოუხერხებია და სამეგრელოში მყოფ ანტიოქიის პატრიარქთან უჩივლია [მაკარი 1982: 97]. სხვათა შორის, ვინაიდან მაკარი საეკლესიო საკითხებზე ამახვილებდა ყურადღებას, ისეთ ამბებს გადმოგვცემს, როცა სამეგრელოში თვით ეპისკოპოსებიც იყვნენ ჩაბმულნი თავიანთი ეპარქიის ყმებით ვაჭრობაში: „ჩვენ ვნახეთ, როგორ გაყიდა მარტო ერთ წელიწადში მოქვის ეპარქიის ეპისკოპოსმა, სახელად ანდრიამ თავისი სამწყსოს სამოცი კაცი“. ამის გამო ანტიოქიის პატრიარქმა ანდრია თანამდებობიდან გადააყენა, განკვეთა და მის ადგილას „ახალი ღირსეული კაცი“ აკურთხა [მაკარი 1982: 98]. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო თანამდებობის პირთა მხრიდან ადამიანებით ვაჭრობა რომ ერთეულ შემთხვევათაგანი არ ყოფილა, ამას მოწმობს პატრიარქის შემდეგი სიტყვები: „ზოგიერთი ქართველი მღვდელმთავარი ჰყიდის თავის სამწყსოს ლამაზ გოგო-ბიჭებს, პირმშვენიერ ქალი-

⁵ ეს ამბავი იმდენად გახმაურებულია, რომ ხალხში კიდევ წლების შემდეგაც სალაპარაკო თემა იყო. შედეგად ამ ამბის განსხვავებულ ვერსიებს ვხვდებით მაკარი ანტიოქიელისა და ჟან შარდენის თხზულებებშიც [მაკარი 1982: 98; შარდენი 2018: 134]. თუმცა ლამბერტის, როგორც თანამედროვის მიერ მოწოდებული ცნობები, უდავოდ უფრო ზუსტი უნდა იყოს და მეტ ნდობას იმსახურებს.

შვილებს და ყველას, ვისაც მისი რისხვა დაატყვდება. ტყვეებით მოვაჭრენიც მას საამისოდ აქეზებენ. {საქმე იქამდე მივიდა, რომ} კაცს თვალნი ცოლს უყიდიან, ანდა კაცს ჰყიდიან ცოლის თვალნი“ [მაკარი 1982: 98]. ეს გასაკვირი არ მოგვეჩვენება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ მაკარისავე ცნობით, სასულიერო იერარქებად ქრთამის სანაცვლოდ სამთავროში ხშირად ინიშნებოდნენ ქრისტიანული ზნეობის უქონელი, უღირსი და გაუნათლებელი, ხანდახან შესაბამისი ხარისხის არ მქონე პირებიც კი, რომლებიც პატარა ტირანებივით განაგებდნენ თავიანთ სამწყსოს. იშვიათი არ იყო, როცა რომელიმე დიდებული თავისი გავლენის წყალობით მღვდელმთავრად ნიშნავდა თავის შვილს. ამრიგად, „მთელი სამწყსო მისი ყმა ხდება, – აღშფოთებული წერს ამის თაობაზე მაკარი – თუ მოისურვებს, მიჰყიდის თურქებსა და {სხვა} ხალხს ლამაზ გოგო-ბიჭებს, ახალგაზრდა ქალებს, ჭაბუკებს და სხვ. ამ საქმეში ხელის შემშლელი მას საერთოდ არავინა ჰყავს“ [მაკარი 1982: 95]. ხანდახან, – განაგრძობს პატრიარქი, – „ზოგიერთ საეპისკოპოსო ტახტზე ბერს ან დიაკვანს დასვამენ ხოლმე. იგი ეპისკოპოსივით განაგებს თავის მრევლს. ვისაც მოისურვებს, თურქებს მიჰყიდის, ბორკილს დაადებს, დააჯარიმებს. [ერთი სიტყვით] აკეთებს იმას, რაც მოეპრიანება. თუ ვინმე არ შეეპუა, იგი მაშინვე გაჰყიდის მას ცოლშვილთან ერთად. [ამიტომ] არც არავინ ეურჩება“ [მაკარი 1982: 96]. ზემოთქმულის დამადასტურებელია ჯუზეპე მარია ძამპის სიტყვებიც: სამეგრელოს ეპისკოპოსები „მდიდრულად იცვამენ, ამ ფუფუნების მოსაპოვებლად უკანასკნელ სისხლს სწოვენ თავიანთ ქვეშევრდომებს, ხოლო შემდეგ თურქებს მიჰყიდიან ხოლმე.“ [შარდენი 2018: 146-147].

ხდებოდა ხოლმე ისეც, როცა რომელიმე ფეოდალი თვითონ „ქრისტიანებისაგან იაფად ყიდულობდა“ თანამემამულეებს „ათასი ფიქტიური და ტყუილი ფიცით, თითქოს ეს ტყვეები სახლში გამოსაყენებელ მსახურებად, ან მათი ნათესავებისა და მეგობრებისთვის უნდოდეთ და შემდეგ კი მაღალ ფასებში თურქებზე ჰყიდდნენ“ [ავიტაბილე 1977: 74]. ასეთი თაღლითური „კომერცია“, ცხადია, მათ მნიშვნელოვან შემოსავალს აძლევდა.

ამრიგად, ქრისტიანულ ზნეობასთან ისეთი შეუთავსებელი საქციელი, როგორცაა ადამიანების გაყიდვა, ხელსაყრელი ვითარების პირობებში მეტისმეტად გავრცელდა დასავლეთ საქართველოს ფეოდალურ საზოგადოებაში, მის როგორც საერო, ისე საეკლესიო წრეებში. ცდუნება ძალზე დიდი იყო. ამით უნდა აიხსნებოდეს ჯუდიჩეს სიტყვებიც: „თუმცა მონებით, ტყვე-

ებით ვაჭრობა ცოდვად მიაჩნიათ, მაგრამ თითქმის ყველა იღებს მონაწილეობას ამ ვაჭრობაში“ [ჯუდიჩე 1964: 98].⁶

2.2. ტყვეების სახით გადახდილი ხარკი

XVII საუკუნეში დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის ხელდებულ მხარედ მიიჩნეოდა. აქაურ მთავრებს, როგორც სულთნის ვასალებს, ევალებოდათ ყოველწლიურად ეხადად მათთვის დადგენილი ხარკი. ამგვარ ხარკში, როგორც წესი, აუცილებლად მოიაზრებოდნენ ადამიანებიც. მათი ოსმალეთში გაგზავნა ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ვალდებულებას წარმოადგენდა დასავლეთ საქართველოს ხელისუფალთათვის.

ოსმალეთის მიმართ დასავლეთ საქართველოს მეფე-მთავრების სახარკო ვალდებულების შესახებ დაწვრილებით ცნობებს იძლევა თეატელი მისიონერი, ჯუზეპე მარია ძამპი: „იმერეთის მეფის გადასახადს წარმოადგენდა ოთხმოცი მოზარდი – გოგონები და ბიჭები, ათიდან ოც წლამდე;⁷ გურიის მთავრისას – ორმოცდაექვსი ასეთივე მოზარდი; სამეგრელოს მთავარი იხდიდა ადგილობრივი წარმოების სამოცდაათი ათას არშინ სელის ტილოს.“ სამეგრელოში მოღვაწე ბერი იქვე დასძენს, რომ „ხარკი აფხაზებსაც ჰქონდათ დაკისრებული,“ რასაც ისინი თავიდან ცოტა ხნის განმავლობაში იხდიდნენ, ახლა კი კი საერთოდ აღარაფერს იხდიანო [შარდენი 2018: 206]. სამეგრელოს მთავარზე დაკისრებულ ხარკში ძამპთან, დასავლეთ საქართველოს სხვა ხელისუფალთაგან განსხვავებით, ტყვეები დასახელებული საერთოდ არ ჩანს, რაც ცოტა არ იყოს, უცნაურად გამოიყურება. სამაგიეროდ ჯუდიჩე გვამცნობს, რომ ლევან დადიანი სამთავროში თავისი ხელისუფლების სტაბილურობის უზრუნველსაყოფად „ხონთქარს (turco) ხარკის სახით ყოველწლიურად უგზავნის ქალ-ვაჟებს, მიმინოებსა და სხვ.“ [ჯუდიჩე 1964: 85]. ჯუდიჩეს ამ ცნობას ადასტურებს ევლია ჩელებიც. იგი წერს, რომ

⁶ „ასეთი მოვლენა უფრო მძიმე ცოდვაა, როცა იციან, რასაც სწადიან“ – საყვედურით აღნიშნავს ადამიანებით ვაჭრობის შემხედვარე მეორე მისიონერი [აკვიტაბილე 1977: 74]. ამგვარი სამარცხვინო ვაჭრობის ესოდენ გავრცელებას ამის შემხედვარე შეწუხებული მაკარი ანტიოქიელი იმით ხსნის, რომ „ქართველები მაგალითს იღებდნენ მღვდელმთავრებისა და მღვდლებისაგან“ [მაკარი 1982: 99], რაც, ცხადია, აღნიშნული ვითარების გამომწვევი მიზეზების ძალიან ზედაპირული და უზუსტო განმარტებაა.

⁷ საგულისხმოა, რომ ოსმალ ოსტორიკოსი ევლია ჩელები თავის „მოგზაურობის წიგნში“ აღნიშნავს, რომ იმერეთიდან „ყოველწლიურად სტამბოლში ტყვეებს, შევარდნებს, სონღულებს, ჯორებს და იმევათი სილამაზის ქართველ ქალებს აგზავნიან“ [ჩელები 1971: 298].

„სამეგრელოსა და გურჯისტანის {სხვა} ბეგები“ ტრაპიზონის ფაშას ემორჩილებოდნენ და „ყოველწლიურად მშვიდობიანობისა და მორჩილების დასადასტურებლად ორმოც-ორმოცდაათამდე ბიჭსა და გოგოს, ... სხვა მრავალ ძღვენს აგზავნიან“ [ჩრელები 1971: 83].⁸

გარდა ამისა, ჯუდიჩე იტყობინება, რომ ლევან დადიანი „ორსამ წელიწადში ერთხელ სპარსეთის ხელმწიფის კარზე დიდ ელჩიონს“ აგზავნიდა ხოლმე საჩუქრებით“ [ჯუდიჩე 1964: 85], ჩანს, შაჰის გულის მოსაგებად. ლამბერტის ცნობით, კი სპარსეთის მეფესთან გასაგზავნ საჩუქრებში მრავალი ბავშვიც შედიოდა. [ლამბერტი 2020: 309].

საგულისხმოა, რომ ავიტაბილეს ცნობით, ქართლში თავისი ვასალის, როსტომ მეფის ხელისუფლად დასმიდან მალევე ირანის შაჰის კარი შეეცადა აქ ხარკის სახით ყმანვილი ვაჟების მიღებასაც - „ყოველ 30 კომლზე გამორჩეულ ერთ ვაჟს ითხოვდა ხარკად“, მაგრამ ამ მოთხოვნას ქართლში იმდენად დიდი აღმფოთება მოჰყოლია, ხალხს აჯანყებაც კი განუზრახავს [ავიტაბილე 1977: 13].

2.3. საკუთარი ოჯახის წევრების გაყიდვა

XVII ს-ში გავრცელებული ყოფილა მონათვაჭრობის ისეთი ზნედაცემული სახეც, როგორცაა საკუთარი ოჯახის წევრების უცხოელი ვაჭრებისათვის მონად მიყიდვა. ლამბერტი აღნიშნავს, რომ თავად ბევრჯერ შესწრებია ისეთ შემთხვევას, რომ ქმარს თავისი ცოლი გაუყიდა თურქებზე მხოლოდ იმიტომ, რომ ეჭვი ჰქონია მის კუდიანობაზე, რასაც მეგრელები მრუშობაზე უფრო სდევნიან“ [ლამბერტი 2011: 182]. როგორც ჩანს, აქ საქმე მხოლოდ „კუდიანობითაც“ არ ყოფილა განპირობებული და მეტი მნიშვნელობა მაინც ფინანსურ დაინტერესებას ენიჭებოდა. ლამბერტი ამგვარი შემთხვევების სიხშირის მიზეზს შემდეგნაირად განმარტავს: „ამ შემთხვევაში ფასი (ცოლის გაყიდვით მიღებული საფასური – დ. მ.) მარტო ქმარს როდი ერგება, არამედ გაანაწილებენ სამად და ერთი წილი ერგება ბატონს, რომლის ყმად ითვლება ქალი, მეორე – ქმარს, მესამე – ქალის მშობლებს. აქედან სჩანს, რომ ამ საქმეში ბევრს აქვს სარგებლობა და ამიტომაც ხშირია ყიდვა-გაყიდვა.“ ამის გამო ამგვარი საქციელი იტალიელ მისიონერს უკიდურესი გაკიცხვის

⁸ ნიშანდობლივია, რომ ძამპის ცნობით, იმერეთის მეფე და გურიის მთავარი გასაცემ ხარკს ახალციხის ფაშასთან აგზავნიდნენ, „სამეგრელოს მთავართან კი ხარკის წასაღებად მოდიოდა ჩაუში“ [შარდენი 2018: 206].

საგნად წარმოუდგენია და იგი „სარგებლობისა და გამორჩენისათვის“ „ბარბაროსობის“ ყველაზე უკეთურ გამოვლინებად ესახება [ლამბერტი 2011: 182-183].

ოჯახის წევრების გაყიდვის მხრივ ლამბერტი რომ არაფერს აჭარბებს, ამას ისიც ადასტურებს დასავლეთ საქართველოში გარკვეული დროით მოღვაწე ანტიოქიის პატრიარქ მაკარისაც უხილავს არაერთი ადგილობრივი მცხოვრები, რომლებსაც გაუყიდათ საკუთარი ცოლი, ანდა და-ძმა [მაკარი 1982: 105]. ასევე შარდენიც მიუთითებს, რომ აქ ჰყიდდნენ „ასევე საკუთარ შვილებს, ცოლებსა და დედებს.“⁹

დედის გაყიდვას რაც შეეხება, საქართველოში მოღვაწე იტალიელი მისიონერები ამის რამდენიმე მაგალითს აღწერენ. კასტელი აღნიშნავს, რომ მისიონერებს უნახავთ ვინმე მატუტა ჩენსერია, როცა იგი ჰყიდდა თავის დედას. მათ შეკითხვაზე, თუ რატომ სჩადიოდა იგი ასეთ დიდ ცოდვას, მატუტამ თავი იმით იმართლა, რომ დედამისი მას ოჯახს უმხედრებდა თავისი ენით. გაყიდული დედა „თურქების ქვეყანაში“ მდგომარეობას გაიუმჯობესებდა, ცოლი კი დამშვიდებული ეყოლებოდა [კასტელი 1976: 147].

ლამბერტის მიხედვით, მსგავსი შემთხვევა მომხდარა ქართლშიდაც, როცა იქ 1633 წელს სპარსული ჯარი შემოსულა (როსტომ-ხანის გასამეფებლად), „ერთ აზნაურს მოეწონა მშვენიერი ირანული ცხენი და რადგან სხვა არაფერი არ ჰქონდა, რომ ეყიდნა ეს ცხენი, ფასად თავისი დედა მისცა ცხენის პატრონს.“ მისიონერი ამის გამო გულისტკივილით აღნიშნავს, რომ ამ საქციელით „ამ აზნაურმა დაჰგმო თვით ბუნების კანონი და ღვიძლ დედას, რომელმაც მიანიჭა მას სიცოცხლე, თავისუფლება მოუსპო მხოლოდ იმიტომ, რომ შეეძინა პირუტყვი“ და ამით პირუტყვზე უარესადაც მოიქცა [ლამბერტი 2011: 183].

იტალიაში 1635 წლს გაგზავნილ წერილში ავიტაბილე ქართლში მომხდარი ამბების შესახებ აღნიშნავს, რომ ამ წელს მას „გულისმტანჯველი რამ უნახავს“: ირანის შაჰთან ელჩად მიმავალ ერთ კაცს (ეს კაცი აშკარად დიდებული იქნებოდა, ვინაიდან სხვა შემთხვევაში მას ელჩად, ცხადია, არ გააგზავნიდნენ - დ. მ.) ქალიშვილი გორში მიჰყავდა დასანიშნად, მაგრამ ვინაიდან მისი არასრულწლოვანობის გამო გათხოვება ჯერ არ უხერხდებოდა, უფიქრია, „სპარსეთის მეფეს ხელცარიელი როგორ წარვუდგე, უხერხული იქნებო და საჩუქრად საკუთარი ქალიშვილი მიჰ-

⁹ ვინაიდან შარდენი ამ მძიმე ვითარების სოციალ-ეკონომიკურ მიზეზებს ვერ უღრმავდებოდა, ამგვარ საქციელს მარტივი და ზედაპირული მიდგომით, ადგილობრივთა „მანკიერი ბუნებით“ ხსნის [შარდენი 2018: 134].

გვარა“. ავითაბილე იქვე უმატებს, რომ ასევე „მაზლმა საკუთარი ძმის ცოლი თურქებს მიჰყიდიო“ და ასეთი შემთხვევები იმდენია, ყველაფერი რომ დაწერო წერილი ზედმეტად გრძელი გამომივაო [ავითაბილე 1977: 34].¹⁰

მაკარი ანტიოქიელი სამეგრელოში მომხდარი ასეთი შემთხვევის შესახებ გვიამბობს: მას უნახავს ერთი „მდიდარი კაცი“ „ვინმე ქოიავა,“ რომელმაც თავისი ზრდასრული ვაჟი გაყიდა იმის გამო, რომ მას გამუდმებული დავა ჰქონდა თავის დედასთან, რადგან ამ უკანასკნელს თავისი ვაჟის ცოლი ჰყავდა თვალში ამოღებული, „რძალი კი სხვას მიათხოვა.“ გარკვეული დროის შემდეგ გაყიდულ ახალგაზრდას ტყვეობიდან თავი დაუხსნია და საჩივრით სამეგრელოში მყოფ ანტიოქიის პატრიარქისათვის მიუმართავს [მაკარი 1982: 105-106]. ვინაიდან მაკარი ხაზგასმით მიუთითებს ვინმე ქოიავას სიმდიდრეზე, ამით ეტყობა, სურს თქვას, რომ მას საკუთარი ვაჟი უსახსრობის გამო არ გაუყიდა და ამის მიზეზი მხოლოდ ოჯახური დავა იყო.

ზემომოყვანილი მონაცემებიდან დგინდება, რომ ოჯახის წევრების მონად გაყიდვა დამახასიათებელი ყოფილა საზოგადოების ყველა ფენისათვის. რასაკვირველია, უდიდესი შემთხვევები მოდიოდა საზოგადოების დაბალ და საშუალო ფენებზე და ზედაფენებში ასეთი რამ იშვიათად, მაგრამ მაინც ხდებოდა. ფეოდალთა შორის უფრო გავრცელებული ჩანს სულთნისა და შაჰებისათვის ქალიშვილების ან ოჯახის სხვა წევრი ქალიშვილების საჩუქრად მირთმევა.

2.4. ადამიანის გაყიდვა, როგორც სასჯელის სახე

გურია-სამეგრელოში გავრცელებული ყოფილა ადამიანის ოსმალებისათვის მონად მიყიდვა რაიმე დანაშაულის გამოც. იტალიელი მისიონერების მოწმობით, დამნაშავედ გამოცხადებულის უცხოეთში მონად გაყიდვა სასჯელის ერთგვარ სახედ განიხილებოდა.

ლამბერტი ერთგან წერს, რომ ოსმალო ვაჭრები ბავშვებისა და ახალგაზრდების გარდა, „ყიდულობენ ასევე ასაკში შესულ კაცებსაც. ამათ მეგრელები ჰყიდიან რაიმე დანაშაულისათვის, უფრო კი ქურდობისათვის. ჩვენში ასეთებს კატორღაზე გზავნიან

¹⁰ თხრობის კონტექსტი და მომხდარი შემთხვევების დრო გვაფიქრებინებს, რომ ქართლში აღწერილი შემთხვევები 1633 წელს აქ ირანის დიდი ჯარის შემოსვლას მოჰყვა. ნიშანდობლივია, რომ შარდენი მოგვითხრობს, რომ გამაჰმადიანებულ ქართველ დიდებულთა შორისაც იყვნენ ისეთნიც, „რომლებსაც თვითონ მიჰყავთ თავიანთი უღამაზესი ქალიშვილები ხელმწიფისათვის, ჯილდოდ კი იღებენ ჯამაგირს ან თანამდებობას“ [შარდენი 2018: 310].

და მეგრელები კი თურქებზე ჰყიდიან“ [ლამბერტი 2011: 181]. ძნელი მისახვედრი არაა, რომ ასაკოვანი მამაკაცების შექენა ვაჭრებს ნაკლებად იზიდავდა, ბაზარზე მათზე მოთხოვნა, ცხადია, ნაკლები იყო და ამიტომ ფასსაც ნაკლებს იხდიდნენ. ამის გამო მათი გაყიდვა ფინანსური თვალსაზრისით, ახალგაზრდა ქალ-ვაჟთაგან განსხვავებით, მომგებიანი არ იყო. ამიტომ მათი მონებად გაყიდვა დასჯის ერთ-ერთ მეთოდად განიხილებოდა.

როგორც ლამბერტისთან, ასევე კასტელისთან ვხვდებით გურული ლამაზმანის - ლელოკას შესახებ თხრობას. ეს უკანასკნელი უზნეო ცხოვრების გამო კინალამ სამუდამო მონობის მსხვერპლად იქცა. მას შემდეგ, რაც გურიის მთავარმა, დასავლეთ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქმა მალაქია გურიელმა ლელოკას ქმარს, შეძლებულ კაცს, რაღაც დანაშაულის გამო თვალები დათხარა და ქონებასთნ ერთად ცოლიც ჩამოართვა, მომხიზვლელმა ლელოკამ კეკლუცობასა და თავაშვებულ ცხოვრებას მიჰყო ხელი. მისი მოქმედება არაერთხელ გამხდარა ჩხუბისა და აყალმაყალის მიზეზიც. „ფულის მოტრფიალე“ მალაქიამ ლელოკას დასჯისა და მოცილების მიზნით, მისი შეპყრობა და თურქებისათვის მიყიდვა გადაწყვიტა. გურიაში მოღვაწე შემოფოთებული მისიონერები მთავარ-კათოლიკოსს ეახლნენ და შეახსენეს, რომ იგი ამით „დიდ ცოდვას იღებდა საკუთარ თავზე – მწყემსი, რომელსაც თავისი ცხვრები მგლებისგან უნდა დაეცვა, საკუთარი ხელით აბარებდა მათ დასაგლეჯად.“ პატრებმა მასზე მეურვეობა თავად იკისრეს. ამგვარად, თეატელი მისიონერების შუამდგომლის წყალობით ლელოკა ოსმალეთში გაყიდვას გადაურჩა და ამის შემდგომ ძირეულად შეცვალა თავისი ცხოვრების წესიც [ლამბერტი 2020: 305-306; კასტელი 1976: 64, 69].

სხვაგან ვაწყდებით ისეთ შემთხვევას, როცა რაიმე დანაშაულის გამო პიროვნებას ეკისრება დიდძალი ფულადი (ე. წ. სასისხლო) გადასახადი. ხოლო უსახსრობის გამო შესაბამისი თანხის უქონლობისას დამნაშავის მთელი ოჯახიც კი შეიძლება მონად გაყიდულიყო. ანტიოქიის პატრიარქი მაკარი გვიამბობს: ერთ კაცს ბატონმა სიძე რომ გაუყიდა, თავისი ქალიშვილი სხვას მიათხოვა. მეორე სიძის ბატონი კი ამ კაცს რაღაცის გამო წაჩხუბებია, რაც ბატონის მკვლელობით დასრულებულა. მკვლელს მოკლულის ოჯახისათვის ოცი ყურუშის გადახდა დააკისრეს. ამიტომ მისი ცოლი, ორი ვაჟიშვილი და ცოლისძმა ბატონმა გაკოჭილები წაიყვანა გასაყიდად. გზად შემთხვევით ანტიოქიის პატრიარქი და მისი ამაღა წაწყდომიან და ოთხივე ტყვე მოსალოდნელი მძიმე განსაცდელისაგან დაუხსნიათ [მაკარი 1982: 99-100]. მაკარი პირდაპირ არ მიუთითებს, თუმცა ძნელი

მისახვედრი არაა, რომ დამნაშავეს ჯარიმის საკმარისი გადასახდელო თანხა არ ჰქონია და ჯარიმის საზღაურად მისი ოჯახის ნევრების მონად გაყიდვა გადაუწყვეტიათ.

როგორც ჩანს, დასჯის მიზნით არა მარტო ყმა-გლეხი ან მისი ოჯახი შეიძლებოდა, გაყიდულიყო მონად. ასეთი ხვედრისაგან თურმე არც აზნაური ყოფილა დაზღვეული. ლაბერტი გვატყობინებს, რომ სამეგრელოში ერთი ეპისკოპოსის „ავაზაკობა იქამდი მივიდა, რომ... თავის აზნაურს ცოლი წაართვა და რადგან ის უბედური ეწინააღმდეგებოდა, რალაც დანაშაულობა დააბრალა და დაატუსალა; მერე გურიაში გაგზავნა და თურქებს ტყვედ მიჰყიდა. ამრიგად ერთბაშად ცოლიც, ქონებაც და თავისუფლებაც წაართვა და პატიოსნებაც შეუბღალა მხოლოდ თავისი ბინძური ჟინის დასაკმაყოფილებლად“ [ლამბერტი 2011: 139]. რადგანაც აქ საუბარია ეპისკოპოსის აზნაურზე („თავის აზნაურს“), ეს უკანასკნელი საეკლესიო აზნაურადაა საგულგებელი და შესაბამისი ეპარქიის მეთაურის ყმად მოიაზრება. სწორედ ამ მდგომარეობით შეეძლო ესარგებლა „ავაზაკ“ მწყემსთავარს თავისი ანტიქრისტიანული ქცევისას.

2.5. ადამიანების მოტაცება მათი გაყიდვის მიზნით

ბატონის მიერ თავისი ყმების მონად „კანონიერი“ გაყიდვის გარდა, ძალიან ხშირი ყოფილა ადამიანების „უკანონოდ“ გაყიდვაც. ეს მაშინ ხდებოდა, როცა ადამიანს ყაჩაღურად იტაცებდნენ და დატყვევებულები ჩუმად მიჰყავდათ ოსმალებზე გასაყიდად. ეს საქმიანობა მეტად სარფიანი იყო და ბევრს ჩვეულებრივ ხელობად ჰქონდათ გადაქცეული. ადამიანებს იტაცებდნენ მაშინ, როცა მათზე რაიმე უფლებამოსილება არ გააჩნდათ და ამიტომ მათ მალულად ასალებდნენ. ამგვარი ყაჩაღები შეიძლებოდა ნებისმიერი სოციალური ფენის წარმომადგენლები ყოფილიყვნენ. მათ შორის მრავლად არიან საგულგებელი თავზეხელაღებული გლეხებიც.¹¹

ყაჩაღების დაკავება და დასჯა, როგორც ჩანს, იმ დროს არც ისე მარტივ საქმეს წარმოადგენდა. ამის შედეგად, გაყიდვის მიზნით ხალხის მოტაცება ჩვეულებრივი მოვლენა გახდა. სამეგრელოში მრავლად მოიპოვებოდნენ ისეთი ყაჩაღებიც, რომლებიც „ისე არიან დახელოვნებულნი ამ ხელობაში, რომ ადვილად იპარავენ როგორც მამაკაცებს, ისე დედაკაცებს, დიდებსაც და

¹¹ იმ გარემოებას, რომ სამეგრელოში „კაცებსა და ბავშვებს იტაცებდნენ და თურქეთში ჰყიდდნენ,“ ჯუღიჩეს მინიშნებით, ხელს უწყობდა ხალხის გაუნათლებლობა და სიღარიბე [ჯუღიჩე 1964: 38-39].

პატარებსაც.“ ღამ-ღამობით ისინი მოურიდებლად იჭრებოდნენ საცხოვრებელ სახლებში ცოცხალი ნადავლის მოსაპოვებლად ანდა ეშმაკობის გამოყენებით შეიპყრობდნენ ადამიანებს: „ზოგჯერ ასეთი ავაზაკები ღამე თავს ესხმიან მეზობლის სახლს, შეტეხენ ძალით სახლის კარს, შებოჭვენ, ვისაც შინ იპოვიან და პირდაპირ ქობულეთში გააქანებენ. ზოგჯერ კი მოტყუებით მიიბირებენ თავის სახლში, სადაც დაატყვევებენ და შესაფერის დროს ქობულეთშივე წაიყვანენ თურქებზე გასასყიდად“ [ღამბერტი 2011: 94]. ვინაიდან ასეთი ქმედება, ბატონის მიერ თავისი ყმის გაყიდვისაგან განსხვავებით, დანაშაულად განიხილებოდა, ადამიანებზე მონადირე ყაჩაღებსაც ტყვეები ჩუმად მიჰყავდათ ქობულეთის ნავსადგურში, რომელიც გურიის სამთავროში მდებარეობდა. უკანონოდ ნავაჭრი ტყვეებიც ოსმალებს სასწრაფოდ გადაჰყავდათ „თავის ქვეყანაში, რომელიც ძალიან ახლოა“ [ღამბერტი 2011: 94].

აღნიშნული დანაშაულებრივი ქმედებების შესახებ საუბრობს მაკარი პატრიარქიც: „არიან ისეთი სინდისგარეცხილი ავაზაკები, რომლებიც... მიდიან ღამით რომელიმე განაპირა სახლში, იტაცებენ რამდენიმე კაცს, დღისით ამათ გადამალევენ, ღამით კი მიჰყავთ ერთი დიდი მდინარის ნაპირზე, შავ ზღვაში რომ ჩადის და ტყვეებით მოვაჭრეებს მიჰყიდიან“ [მაკარი 1982: 99]. ირკვევა, რომ სამეგრელოში მოტაცებულ ტყვეებს თურმე აფხაზეთშიც ჰყიდდნენ. როგორც მაკარი მოგვითხრობს, წმინდა მთიდან (ათონიდან) ჩამოსულ ერთ მღვდელს თავის მხლებლებთან ერთად სადაც ღამე გაუთევია, იქაურები ავაზაკები აღმოჩენილან. მათ მღვდელი შეიპყრეს, თმა-წვერი გადაპარსეს, „მხლებლები ამოუხოცეს და თვით იგი აფხაზთა ქვეყანაში გაყიდეს. რამდენიმე წლის შემდეგ ეს მღვდელი გამოექცა აფხაზებს“ და დიდი გაჭირვებით „ქართველთა ქვეყანაში“ დაბრუნდა [მაკარი 1982: 99].

სამეგრელოდან ხალხს აფხაზები თვითონაც იტაცებდნენ, მაგრამ მათ არც მეგრელები რჩებოდნენ ვალში: „აბაზები მეგრელებს იტაცებენ, მეგრელები — აბაზებს და ვაჭრებს მიჰყიდიან ხოლმე“ [ჩელები 1971: 96]. მაკარის ცნობით კი „მეზობელი ხალხები (ვგულისხმობ აფხაზებს, ჩერქეზებს, სვანებს, ალანებს და სხვებს) თავს ესხმიან ქართველთა ქვეყნის განაპირა სანახებს, იტაცებენ, ვისაც მოიხელთებენ, მიჰყავთ და ყიდიან“ [მაკარი 1982:105].

ადამიანების გასასყიდად მოტაცება ძალზე გავრცელებული ყოფილა თვით აფხაზებს შორისაც: აფხაზები ფაცხების ირგვლივ „ღობეს და თხრილს იმიტომ აკეთებენ, რომ ემინიათ თავდასხმისა. გარეშე ხალხი კი არა, თვით აფხაზები თავს ესხმიან და

სძარცვავენ ერთმანეთს. ხოლო ართმევენ ერთმანეთს სახლის ავეჯს კიარა, რადგან აფხაზს ასეთი ავეჯი არც გააჩნია, არამედ კაცებს, ქალებს და ბიჭებს. ამისათვის ჩვეულებრივ დაეცემიან ერთმანეთს და ვისაც მოახელებენ, დაიჭერენ და წაიყვანენ“ [ლამბერტი 2011: 191]. ამასვე აღნიშნავს ევლია ჩელეები: „აბაზები ერთმანეთს ებრძვიან, ბავშვებსა და ქალებს ტაცებენ, ტყვეებს ჰყიდიან და ამით ცხოვრობენ“ [ჩელეები 1971: 102]. აფხაზებში ამ სახის ყაჩაღობის ესოდენ გავრცელების გამო უკაცრიელ ადგილებში დღისითაც არ იყო სიარული უსაფრთხო. ყველგან შეიძლებოდა მგზავრი ჩასაფრებულ ყაჩაღს გადაჰყროდა და თავისუფლება დაეკარგა. ამის გამო იარაღსხმულნი დადიოდნენ თვით ქალებიც კი: ისინი შუბით და ხმლით შეიარაღებულნი განა საძარცვაად დადიანო, - წერს კასტელი, - „არამედ იმიტომ, რომ მათ უხდებათ მთასა და ტყეში გავლა და თავდასაცავად სჭირდებათ ეს, რადგან ხალხს იტაცებენ თურქებზე გასაყიდად“ [კასტელი 1976: 111]. ერთ-ერთი ასეთი ქალის, ცხენზე ამხედრებული და შუბით შეიარაღებული მართას სურათი ამშვენებს კიდეც კასტელის ალბომს.¹²

მონად გაყიდვის მიზნით ხალხის ყაჩაღობით გზით მოტაცება გავრცელებული იყო ზოგადად კავკასიის მთელი შავიზღვის სპირეთის მკვიდრი ხალხებისათვის. „შავი ზღვის სანაპიროზე მცხოვრებთა შორის არიან ისეთებიც, რომლებიც ყაჩაღობენ, ხალხს იტაცებენ და თურქებზე ჰყიდიან და ასეთი სისხლიანი ტყვეთ იმოსებიან... რადგან ურწმუნონი არიან და ღვთისმსახურნი არა ჰყავთ, ერთმანეთსა {მტრობენ}. ზოგიერთი მათგანი ერთიმეორეს ჰყიდის თურქებზე, განსაკუთრებით კი ბავშვებს“ - წერს კასტელი [კასტელი 1976: 129].¹³

2.6. ომში ტყვეების მოპოვება

XVII საუკუნის საქართველოში ხშირი იყო შინაომები. მეფეთაგან შორის ასეთი დაპირისპირებანი კიდეც უფრო მომეტებულიად შეინიშნებოდა ამ პერიოდის დასავლეთ საქართველოში. გარდა იმისა, რომ ამგვარ გაუთავებელ, ხანმოკლე წვრილ თუ საშუალო ომებს მრავლად ეწირებოდა ქართველების სიცოცხლე ქართველებისვე ხელით, დიდი იყო ეკონომიკური ზარალიც. ერთი მხარე გამეტებით აჩანაგებდა მონინალმდეგის მიწა-წყალს, არ-

¹² „ჩერქეზი ქალი მართა“ [კასტელი 1976: სურ. 121].

¹³ ეს მინაწერი კასტელს გაკეთებული აქვს ნახატზე, სახელწოდებით „ყაჩაღი“, რომელზეც გამოსახულია თოკებით შეიარაღებული პიროვნება [კასტელი 1976: სურ. 230].

ბევდა მის სოფლებს და ამასთანავე შეძლებისდაგვარად დიდი ოდენობით ატყვევებდა ადგილობრივ მოსახლეობასაც. ტყვე, როგორც ასეთი, აღიქმებოდა როგორც სარფიანი სასაქონლო ღირებულების ნადავლი: ხოლო მოსალოდნელი შემოსავალი განისაზღვრებოდა ტყვეების რაოდენობის შესაბამისად. შარდენის თქმით, „მეგრელებისა და მათი მეზობლების ომები არსებითად თავდასხმას და ძარცვას წარმოადგენს... თუ მტერი გააქციეს, მას ფეხდაფეხ მისდევენ, იჭრებიან მის მხარეში, წვავენ, ძარცვავენ მას, ატყვევებენ ყოველგვარი ჯურის ხალხს და სწრაფადვე ბრუნდებიან უკან. ტყვეები რაც შეიძლება მეტი მიჰყავთ“ [შარდენი 2018: 135]. „ქართველები მუდამ ერთმანეთს ეომებიან. ამ შინაომებში ურიცხვი იხოცება, ხოლო გამარჯვებულები ჰყიდიან დამარცხებულებს“ – წერს პატრიარქი მაკარი [მაკარი 1982: 105].

ზემოაღნიშნულს გარდა, მეზობლი მხარეები მონადინებულნი ყოფილან ასევე ცოცხლად შეეპყროთ თავიანთი მონინააღმდეგის მეომრებიც და ამისთვის საგანგებოდ იყვნენ კიდევ მომზადებულიებიც: ბრძოლის დროს „თუ მხედარი გადმოაგდეს უნაგირიდან, მაშინვე ჩამოხდებიან ცხენიდან, დამარცხებულს შებოჭავენ იმ თოკით, რომელსაც... ქამარზე ატარებენ და საკუთარ მხლებელს მიაბარებენ ხოლმე. შეპყრობილის სიკვდილ-სიცოცხლის საქმე დამტყვევებელის ხელთაა... ჩვეულებრივ მონად აქცევს და შემდეგ თურქებს მიჰყიდის.“ – მოგვითხრობს საქართველოში ნამოგზაურები ფრანგი ვაჭარი [შარდენი 2018: 135]. შარდენის ეს ცნობები, ჩანს, უმეტესად მაინც თავადაზნაურულ წრეს ეხება – საკუთარი მხლებელი უბრალო მოლაშქრეს, ცხადია, ბრძოლის ველზე თან ვერ ეყოლებოდა.

თუმცა ამ მხრივ ჩვეულებრივ საერო ფეოდალებს არაფრით ჩამოუვარდებოდნენ საეკლესიო იერარქებიც, როგორც ამის შესახებ სასაყვედურო ტონით მიუთითებს მაკარი ანტიოქიელი: საერო ხელისუფალს შინაომებში თან ახლდნენ ეპისკოპოსებიც თავიანთი მრევლით. „ისინი ებრძვიან ძმებს – {ასეთსავე} ეპისკოპოსებს, მღვდლებსა და მეზობელ ქრისტიანებს. თუ ერთმა მხარემ მეორეს სძლია, მაშინ გამარჯვებული ეპისკოპოსები და მღვდლები ატყვევებენ დამარცხებულებს და არ დაგიდევნენ, ვინაა მათი ტყვე: ეპისკოპოსი, მღვდელი თუ უბრალო მრევლთაგანი. ისინი დამარცხებულებს უფრო ცუდად ექცევიან ხოლმე – ვიდრე ბარბაროსი ქრისტიანს. თუ მოინდომებენ, ტყვეებს მიჰყიდიან თურქებს ან სპარსელებს. განსაკუთრებით ღარიბების სახლებს არბევენ, ატყვევებენ მათ და ჰყიდიან; ან არა და ყმებად გაიხდიან,“ სანამ თავს არ გამოისყიდინო [მაკარი 1982: 95-96].

საგულისხმოა, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში მოწინააღმდეგეების მიერ ერთმანეთის მიწა-წყლის აოხრება და იქ მოსახლე ხალხის გაყიდვის მიზნით დატყვევება შეინიშნება შაჰის ხელშეწყობით გაბატონებულ როსტომ ხანსა და იმერეთიდან დაბრუნებულ თეიმურაზ I-ს შორის მიმდინარე ბრძოლებისას. „არც ერთს არ სწადა პირისპირ შეხვედროდა მეორეს და არც მეორეს სურდა შეტაკებოდა პირველს, მაგრამ თავს კი ესხმოდნენ ერთმანეთს, ძარცვავდნენ და წყევტდნენ. ეს ამბავი კაცს ჯოჯოხეთის დიდ დღესასწაულს მოაგონებდა. ტყვედ წამოყვანილებს მაჰმადიანებზე ჰყიდდნენ, როგორც პირუტყვებს. და ერთ დღეს მათი ფასი იმდენად დაეცა, რომ ხუთ პიასტრეზე ჩამოვიდა.“ – აღნიშნავს ამის თაობაზე გორის თეატელთა მისიონის ხელმძღვანელი თავის 1635 წლის ნოემბერში დაწერილ წერილში [ავტაბილე 1977: 33].¹⁴

სამეგრელოში ტყვეებზე გაჩაღებულ დიდ ნადირობას შეესწრო ჟან შარდენი სამთავროში ოსმალთა ჯარის შემოჭრისას, რომელსაც ზურგს უმაგრებდა გურიის მთავარი: ისინი ძარცვავდნენ სახლებს „და ყველგან, სადაც კი წაანყებოდნენ, იტაცებდნენ ადამიანებსა და პირუტყვს“ [შარდენი 2018: 208]. ამ შემოსევის დროს შეპყრობილი ტყვეების დიდ ოდენობაზე საუბრობს ამ ლაშქრობის მონაწილე ევლია ჩელები. მაგ., სამეგრელოს ერთ-ერთი ციხის (ბაჯანას) ალებისას ოსმალებმა „იქიდან შვიდასი ტყვე წამოიყვანეს. ჯარი ნადავლით აივსო“ [ჩელები 1971: 331]. მეორე ციხეში სამასი კაცი შეუპყრიათ. „დატყვევებული ბიჭები და ქალიშვილები ძღვევამოსილ სარდალს ჩააბარეს“ [ჩელები 1971: 331].

ნიშანდობლივია, რომ ტყვედ ჩავარდნის შემთხვევაში დიდებული თავის გამოსასყიდად სხვადასხვა სახის ქონებასთან ერთად იხდიდა ადამიანებითაც. ჩელები წერს, რომ ზემოაღნიშნული ლაშქრობის დროს ოსმალებს შეუპყრიათ სამეგრელოს მთავრის („ბეგის“) ბიძაშვილი, რომელმაც „ასი ტყვე, ათასი სული საქონელი, მრავალი საპალნე ოქროქსოვილი, მრავალი საპალნე ფარჩა მისცა და თავი გამოისყიდა“ [ჩელები 1971: 332].

¹⁴ საგულისხმოა, რომ მანამდე როსტომ ხანს სპარსეთიდან მოყოლილი ჯარიდან მეომრების ცალკეულმა ჯგუფებმა თვითნებურად მიჰყვეს ხელი შიდა ქართლის სოფლებში თარეშს ადამიანების საძარცვავად და დასატყვევებლად: „დაახლოებით ერთ თვეს იდგა აქ სპარსელთა ჯარი, ამ ხნის განმავლობაში გამოქცეული ჯარისკაცების ერთი ჯგუფი ხან ერთ სოფელს აწიოკებდა და ხან მეორეს ტყვეების შესაქენად და ვისაც ხელში ჩაიგდებდა, ყველას ძარცვავდა“ [ავტაბილე 1977: 52].

ზოგიერთი დიდებული ოსმალეთან მორიგებას ძღვენის მიცემით ახერხებდა. ამ ძღვენის მნიშვნელოვან ნაწილს კი, როგორც წესი, ტყვე-ადამიანები შეადგენდნენ. შარდენი მოგვითხრობს ასეთ ამბავს, რომელსაც თავად შეესწრო: ერთ-ერთ ციხეში გამაგრებულ დიდებულს (საბახტარს) ოსმალეთან მოსალაპარაკებლად წასულს, მათი მეთაურისათვის საჩუქრად სხვა ნივთებთან ერთად თან ოთხი ტყვე გაუყოლებია. შეთანხმების შედეგად საბახტარს მისთვის ხარკის სახით ფულის ან აბრეშუმის გარდა, დამატებით „ორივე სქესის ათი ახალგაზრდა ტყვე“ უნდა მიერთმია. დიდებულმა კი ციხეში შეფარებულ ხალხთაგან 25 ტყვე და ასევე ბევრად მეტი თანხა ააგროვა. „ყველა ოჯახიდან, სადაც ოთხი ბავშვი ჰყავდათ, ერთი მას მიჰყავდაო“ – წერს შარდენი და განაგრძობს - „ეს იყო მეტად გულსაკლავი სანახაობა, როგორ გლეჯდნენ დედას მკლავებიდან საბრალო ბავშვებს, კრავდნენ მათ ორ-ორად და მიჰყავდათ თურქებთან. მე შემანერეს ოცი ეკიუ.“ თავადმა ოსმალთა მეთაურს შეპირებული მიართვა, განსხვავება კი თვითონ მიითვისაო, დასძენს ავტორი ბოლოს [შარდენი 2018: 249-250].

მტრის თავდასხმის გამო ოდიშის მთავარს დასახმარებლად აფხაზეთისათვის მიუმართავთ. მაგრამ მათ ისარგებლეს სამთავროს მძიმე მდგომარეობით და დახმარების ნაცვლად თვითონაც მისი რბევა და ხალხის დატყვევება დაიწყეს. შარდენის ცნობით, მთავრის მიერ დამხმარედ მოწვეული აფხაზები „არბევენ და სწვავენ ყველაფერს, იტაცებენ ხალხს და პირუტყვს“ და ისგაურის (დღევანდელი სკურჩა ოჩამჩირის რ-ნში) ნავსადგურსაც მიახლოებიან, სადაც თავს აფარებდა მათ თავდასხმებს გამორიღებული უამრავი გლეხი [შარდენი 2018: 209]. ფრანგი ვაჭრისთვის როგორც ერთ თეატელ მორჩილს უთქვამს, ამ შემოსევის შედეგად „აფხაზებს წაუყვანიათ ათას ორასი კაცი, ბევრი პირუტყვი და დიდი ნადავლიც წაუღიათ“, ამავ დროს „დაურბევიათ ერთი თეატინელის სახლი, საიდანაც მათ სამი მსახური გაუტაციათ“ [შარდენი 2018: 218].

სამეგრელოში ომის შედეგად იქაური ხალხისთვის მოტანილ დიდ უბედურებას კი სარგებელი მოჰქონდა შავიზღვისპირეთში მოვაჭრე უცხოელთათვის, ვინაიდან აფხაზებს მათთან გემზე მიჰქონდათ თავიანთი ნადავლი და ტყვეები [შარდენი 2018: 214]. ტყვეების სიმრავლის გამო მათი ფასი მნიშვნელოვნად იყო დაცემული: „თურქი და ქრისტიანი ვაჭრები მათ ცვლიდნენ იარაღზე, მრავალგვარ წვრილმანსა თუ სხვა საქონელზე. ისინი აძლეოდნენ ყველაფერს, რასაც კი მოსთხოვდნენ და მაინც ორჯერ მეტ მოგებას ნახულობდნენ. მამაკაცები, ოცდახუთიდან

ორმოცი წლის ასაკამდე, ღირდა მხოლოდ თხუთმეტი ეკიუ. ორმოცზე მეტი ასაკისა – რვიდან ათამდე. ლამაზი ქალწულები ცამეტიდან თვრამეტ წლამდე – ოცი ეკიუ. სხვები უფრო იაფად ფასობდნენ. ქალები – თორმეტად, ბავშვები – სამ ან ოთხ ეკიუდ“ - წერს შარდენი, რომელზეც განსაკუთრებული შთაბეჭდილება მოახდინა მასთან ერთად გემზე ჩვილი ბავშვითურთ მყოფმა „ულამაზესი ნაკვთებისა და ნამდვილი შრომანისებრი პირისახის“ ახალგაზრდა მეძუძურმა დედამ, რომელიც ბერძენ ვაჭარს თორმეტ ეკიუდ შეუძენია [შარდენი 2018: 214-215].

დასკვნა

ამრიგად, ტყვეთა სყიდვად წოდებულ ადამიანებით ვაჭრობას თავის ღრმა სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური მიზეზები გააჩნდა. თავის დროზე იგი ძალზე გავრცელდა არა მარტო საქართველოსა და კავკასიაში, არამედ მთელს შავიზღვისპირეთსა და მის მიმდებარე ქვეყნებში. არსებობდა ტყვეებით ვაჭრობისა და თავისუფლებანართმეული ადამიანების საზღვარგარეთ გაყვანის სხვადასხვა ფორმა. ვინაიდან ტყვე მონების გაყვანა ძირითადად საზღვაო ტრანსპორტით ხორციელდებოდა, ამგვარი მანკიერი აღებ-მიცემობა ადამიანური რესურსით ყველაზე მეტად აზარალებდა შავიზღვისპირეთის სიახლოვეს ბინადარ ქრისტიანულ თუ წარმართულ ხალხებს (მუსლიმის მონად გაყიდვა ისლამის მიერ აკრძალული იყო). აღნიშნული გარემოების გამო XVII საუკუნეში კატასტროფული მასშტაბებშიღებული ტყვეთა სყიდვა უფრო მეტად მოედო დასავლეთ საქართველოს სამეფო-სამთავროებს. ზღვასთან სიახლოვის გამო კი მან განსაკუთრებით მოიცვა გურია, აფხაზეთი და სამეგრელო. ყველა ზემოდასახელებული საკითხის შესწავლაში ისტორიკოსებს შეუცვლელ სამსახურს უწევს XVII საუკუნის საქართველოში მოღვაწე თეატელთა კონგრეგაციის წარმომადგენელი იტალიელი მისიონერების [ლამბერტი, კასტელი, ავიტაბილე, კასტელი, ჯუდიჩე] და ამ ხანებში აქ მყოფი სხვა უცხოელი პირების (ანტიოქიის პატრიარქი მაკარი, ფრანგი ვაჭარი ჟან შარდენი, ოსმალთა ისტორიკოსი ევლია ჩელები) მიერ დატოვებული ინფორმაციულად მდიდარი ცნობები. მათი, როგორც თვითმხილველთა მიერ მოწოდებული მრავალფეროვანი მასალა ამ მხრივ შესანიშნავ ისტორიული წყაროებს წარმოადგენს.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. **ავიტაბილე 1977** – დონ პიეტრო ავიტაბილე, ცნობები საქართველოზე (XVII საუკუნე), შესავალი, თარგმანი და კომენტარები ბეჟან გიორგაძისა, თბილისი, 1977.
2. **ანჩაბაძე 1959** – Анчабадзе Зураб, Из истории средневековой Абхазии (VI-XVII вв.), Сухуми, 1959.
3. **ბერძენიშვილი 1965** – ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, წ. II, თბილისი, 1965.
4. **კასტელი 1976** – დონ კრისტოფორო კასტელი, ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ, ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ, თბილისი, 1976.
5. **კილასონია 2006** – კილასონია ა., ადამიანებით ვაჭრობა საქართველო-კავკასიაში XVI-XIX საუკუნეებში (ისტორიულ-სამართლებრივი ასპექტები), თბილისი, 2006.
6. **ლამბერტი 2020** – არქანჯელო ლამბერტი, წმინდა კოლხეთი, იტალიურიდან თარგმნა გ. ცქიტიშვილმა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, განმარტებები და საძიებლები დაურთო დავით მერკვილაძემ, არტანუჯის წყაროები 20, თბილისი, 2020.
7. **ლამბერტი 2011** – არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ., 2011.
8. **ლამბერტი 2015** – დონ არქანჯელო ლამბერტი, რელაცია საქართველოზე (XVII საუკუნე), იტალიური ტექსტი თარგმნეს, შესავალი და შენიშვნები დაურთეს მურმან პაპაშვილმა და ზურაბ გამეზარდაშვილმა, „უნივერსალი“, თბილისი, 2015.
9. **მაკარი 1982** – მაკარი ანტიოქიელი, ცნობები საქართველოს შესახებ, არაბულიდან თარგმნა თინა მარგველაშვილმა, კრ. „არმალანი“, აღმოსავლური მწერლობის ნიმუშები, თბილისი, 1982, გვ. 88-122.
10. **შარდენი 2018** – შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ), ფრანგულიდან თარგმნეს, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთეს მზია მგალობლიშვილმა და გიორგი სანიკიძემ, თბილისი, 2018.
11. **ჩელები 1971** – ევლია ჩელების „მოგზაურობის წიგნი“, ნაკვ. I, თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ, თბილისი 1971.
12. **ჯუდიჩე 1964** – დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი. წერილები საქართველოზე. XVII საუკუნე. იტალიურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ. თბ. 1964.

Davit Merkviladze

Trade in captive slaves in 17th century Western Georgia according to reports of foreign authors

Summary

In the 17th century, selling people as slaves abroad was widespread in Georgia and throughout the Caucasus. This grave event had its deep political, economic and social preconditions.

There were various forms of trade in captives and the sale of people deprived of their freedom abroad. Since the passage of captured slaves was mainly carried out by sea transport, the people living near the Black Sea suffered the most. Due to the proximity to the sea, the slave trade spread especially to western Georgian principalities: Guria, Samegrelo and Abkhazia.

In the presented work, the issue of the slave trade is discussed based on the reports provided by the Catholic missionaries of the Theatine Congregation, who worked in Georgia for a long time in the second and third quarters of the 17th century. The informative accounts of the Italian missionaries: Pietro Avitabile, Giuseppe (Josepho) Giudice, Cristoforo Castelli, Arcangelo Lamberti and Giuseppe Maria Zampi provide more than enough material to create a more or less complete picture of the mentioned subject.

In order to confirm individual reports of Theatine missionaries and to supplement them further, the article examines other foreign authors (Ottoman historian Evliya Çelebi, French merchant Jean Chardin, Antiochian Orthodox Patriarch Makari) who traveled to Georgia in the second half of the 17th century and also left very important information about the slave trading in Georgia and the Caucasus in general. The diverse material they provide is an excellent historical source in this respect.